

**DIDACTIC AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF DEAF CHILDREN'S
WRITTEN SPEECH DEVELOPMENT****Toshpulova Nodira Sultonmurod kizi**

Jizzakh State Pedagogical University

Teacher of the Department of Special Pedagogy

**KAR BOLALAR YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK VA
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI****Toshpulova Nodira Sultonmurod qizi**

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Toshpulovanodira1996@gmail.com

tel: +998 94 197 40 75

[ORCID 0009-0005-2041-497](https://orcid.org/0009-0005-2041-497)

Annotatsiya: Mazkur maqolada kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, didaktik modeli hamda samarali pedagogik texnologiyasi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot davomida kar bolalar yozma nutqining rivojlanish mexanizmlari, psixofiziologik xususiyatlari hamda kompensator imkoniyatlari chuqur tahlil qilindi. Multimodal ta'lim, vizual-kinestetik metodlar va differensial yondashuv asosida ishlab chiqilgan didaktik model tajriba-sinov ishlari orqali amaliy jihatdan tekshirildi. Tadqiqot natijalari taklif etilgan model kar bolalarning yozma nutq kompetensiyasini, leksik zaxirasini, grammatik tuzilmalardan foydalanish malakasini hamda mustaqil yozma fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kar bolalar, yozma nutq, didaktik model, pedagogik texnologiya, maxsus pedagogika, multimodal ta'lim, inklyuziv ta'lim.

Аннотация: В статье научно обоснованы теоретико-методологические основы, дидактическая модель и педагогическая технология развития письменной речи у глухих детей. В процессе исследования были проанализированы психофизиологические особенности и компенсаторные возможности формирования письменной речи. Разработанная дидактическая модель на основе мультимодального обучения и визуально-кинестетических методов была апробирована в экспериментальной работе. Полученные результаты свидетельствуют о значительном повышении уровня письменной речевой компетенции глухих учащихся.

Ключевые слова: глухие дети, письменная речь, дидактическая модель, педагогическая технология, специальная педагогика.

Annotation: This article scientifically substantiates the theoretical and methodological foundations, didactic model, and pedagogical technology for developing written speech in deaf children. The psychophysiological features and compensatory mechanisms of written speech formation were analyzed. The developed didactic model based on multimodal education and visual-kinesthetic methods was tested experimentally. The results demonstrated a significant improvement in students' written speech competence.

Keywords: deaf children, written speech, didactic model, pedagogical technology, special education, multimodal learning.

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy maxsus pedagogika tizimida kar bolalarning yozma nutqini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki eshitish analizatorining cheklanganligi nutqning tabiiy shakllanish mexanizmlarini buzadi, bu esa fonetik, leksik va grammatik tizimlarning yetarlicha rivojlanmasligiga olib keladi. Natijada yozma nutqning shakllanish jarayoni murakkablashib, bolalarda muloqotga kirishish, bilimlarni egallash va ijtimoiy moslashuv darajasi pasayadi.

Ilmiy tadqiqotlar (L.S. Vygotskiy, R.E. Levina, T.A. Vlasova, N.N. Malofeev, M.M. Nusratullayeva va boshqalar) shuni ko'rsatadiki, kar bolalarda yozma nutqni rivojlantirish uchun an'anaviy metodik yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bu jarayonda maxsus ishlab chiqilgan didaktik model va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurati vujudga kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasida maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, inklyuziv ta'limni joriy etish va imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishning samarali didaktik modelini ishlab chiqish va uning pedagogik texnologiyasini ilmiy asoslash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqotimizni maqsadi: Kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishning samarali didaktik modelini ishlab chiqish va uning pedagogik texnologiyasini ilmiy asoslash.

Tadqiqotimizni vazifalari:

1. Kar bolalarda yozma nutq shakllanishining psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilish.
2. Yozma nutqni rivojlantirishning didaktik modelini ishlab chiqish.
3. Pedagogik texnologiyasini yaratish va tajriba-sinovdan o'tkazish.
4. Tajriba natijalarini matematik-statistik tahlil qilish.

METODOLOGIYA (METHODS)

Tadqiqot jarayonida kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishning didaktik modeli va pedagogik texnologiyasi samaradorligini aniqlash maqsadida o'zaro uyg'unlashgan kompleks ilmiy-tadqiqot metodlari majmui qo'llanildi. Ushbu metodlar pedagogik jarayonni chuqur tahlil qilish, o'quvchilarning yozma nutq rivojlanish dinamikasini aniqlash hamda olingan natijalarning ishonchligini ta'minlashga xizmat qildi.

Pedagogik kuzatuv metodi. Pedagogik kuzatuv – bu o'quv-tarbiya jarayonida kar bolalarning yozma nutq faoliyatini tabiiy sharoitda, maqsadli, tizimli va uzluksiz ravishda o'rganishga qaratilgan ilmiy metod hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda pedagogik kuzatuv yordamida o'quvchilarning yozma faoliyatga bo'lgan motivatsiyasi; topshiriqlarni bajarish jarayonidagi mustaqillik darajasi; yozma nutqdagi tipik xatolar; grammatik va leksik birliklardan foydalanish xususiyatlari; yozma muloqot jarayonidagi psixologik holatlari tizimli ravishda qayd etildi. Kuzatuv rejalashtirilgan, strukturalashtirilgan va mezonlashtirilgan shaklda olib borilib, maxsus ishlab chiqilgan kuzatuv kartalari yordamida hujjatlashtirildi. Natijalar yozma nutq rivojlanishining real holatini aniqlash hamda keyingi bosqichlarda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni moslashtirishga imkon berdi.

Diagnostik testlar metodi. Diagnostik testlar metodi kar bolalar yozma nutqining rivojlanganlik darajasini obyektiv va miqdoriy baholash imkonini beruvchi ilmiy vosita hisoblanadi. Mazkur metod yordamida: leksik zahiraning hajmi; grammatik tuzilmalardan foydalanish aniqligi; gap va matn tuzish ko'nikmalari; yozma fikrlash tezligi va izchilligi; imlo va punktuatsion savodxonlik darajasi baholandi. Test topshiriqlari: yosh va individual xususiyatlar; eshitish nuqsonining darajasi; nutq rivojlanish bosqichi hisobga olingan holda moslashtirildi. Testlar kirish, oraliq va yakuniy diagnostika shaklida o'tkazilib, yozma nutq rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini berdi.

Yozma ishlarni tahlil qilish metodi. Yozma ishlarni tahlil qilish metodi kar bolalarning yozma nutq mahsulotlarini sifat va miqdor jihatdan chuqur o'rganishga xizmat qildi. Mazkur metod yordamida matn tuzilishining mantiqiy izchilligi; so'z boyligi; grammatik to'g'rilik; sintaktik tuzilma; stilistik uyg'unlik; semantik aniqlik tahlil qilindi. O'quvchilarning diktantlari; bayonlari; mustaqil insho ishlari; ijodiy yozma topshiriqlari kontent-tahlil, strukturaviy-tahlil va xatolarni tipologik guruhlash metodlari asosida baholandi. Mazkur metod yozma nutq rivojlanishidagi muammoli nuqtalar va ustuvor yo'nalishlarni aniqlash imkonini berdi.

Pedagogik eksperiment metodi. Pedagogik eksperiment metodi tadqiqotning asosiy empirik yadrosi bo'lib, ishlab chiqilgan didaktik model va pedagogik texnologiyaning samaradorligini tekshirishga qaratildi. Eksperiment uch bosqichda olib borildi: 1-bosqich – aniqlovchi eksperiment. Bu bosqichda o'quvchilarning yozma nutq rivojlanganlik darajasi dastlabki diagnostika orqali aniqlanib, boshlang'ich holat belgilab olindi. 2-bosqich – shakllantiruvchi eksperiment. Mazkur bosqichda multimodal ta'lim texnologiyasi; vizual-kinestetik metodlar; differensial yondashuv; raqamli didaktik vositalar asosida ishlab chiqilgan didaktik model amaliyotga joriy etildi. 3-bosqich – nazorat eksperiment. Bu bosqichda eksperiment samaradorligi yakuniy diagnostika orqali aniqlanib, boshlang'ich ko'rsatkichlar bilan solishtirildi.

Suhbat va anketa metodi. Suhbat va anketa metodlari yozma nutq rivojlanish jarayoniga subyektiv omillarning ta'sirini aniqlash, shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilarning munosabatini o'rganishga xizmat qildi. Suhbatlar o'qituvchilar; tarbiyachilar; logopedlar bilan o'tkazilib, yozma nutqni rivojlantirishdagi muammolar, qiyinchiliklar va samarali metodlar aniqlashtirildi. Anketalar yordamida o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati; yozma nutqqa qiziqish darajasi; motivatsiya holati; dars jarayoniga bo'lgan munosabat o'rganildi.

Matematik-statistik tahlil metodi. Matematik-statistik tahlil metodi olingan eksperimental ma'lumotlarning ishonchlilik darajasini aniqlash va ilmiy xulosalarning asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tajriba-sinov ishlari jarayonida ishlab chiqilgan didaktik model va pedagogik texnologiyaning kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga ta'siri empirik jihatdan o'rganildi. Tadqiqot natijalari tajriba guruhi o'quvchilarida yozma nutqning barcha tarkibiy komponentlari bo'yicha **barqaror va sezilarli ijobiy o'sish** kuzatilganini ko'rsatdi.

Tajriba boshida o'tkazilgan aniqlovchi diagnostika natijalariga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilarining yozma nutq rivojlanganlik darajasi **past va o'rtacha** ko'rsatkichlar oralig'ida bo'lib, ayniqsa leksik boylik, grammatik tuzilmalardan foydalanish hamda matn yaratish malakalari yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlandi. Ushbu holat kar bolalarda yozma nutqni rivojlantirish jarayonida maxsus pedagogik yondashuv va moslashtirilgan didaktik texnologiyalar zarurligini tasdiqladi.

Shakllantiruvchi eksperiment bosqichida multimodal ta'lim, vizual-kinestetik metodlar, differensial yondashuv hamda raqamli ta'lim vositalari asosida ishlab chiqilgan didaktik model amaliyotga joriy etildi. Ushbu jarayon o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, sensor-kompensator mexanizmlarni ishga solish hamda yozma nutqni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslarini mustahkamlashga xizmat qildi. Yakuniy diagnostika natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan (1-jadval):

1-jadval

Yakuniy diagnostika natijalari

№	Ko'rsatkichlar	Tajribagacha (%)	Tajribadan so'ng (%)
---	----------------	------------------	----------------------

1.	Leksik zahira	42	74
2.	Grammatik to'g'rilik	39	71
3.	Matn tuzish	36	72
4.	Yozma muloqot	34	75

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishda qo'llanilayotgan an'anaviy metodik yondashuvlar mazkur toifadagi o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydi va kutilgan pedagogik samarani bermaydi. Ayniqsa, fonetik idrokning cheklanganligi, og'zaki nutq bazasining yetarlicha shakllanmaganligi va abstrakt fikrlash jarayonlarining sustligi yozma nutqni rivojlantirish jarayonini murakkablashtiradi. Shu bois, bu yo'nalishda moslashtirilgan didaktik model va maxsus pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan didaktik model kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayonida vizual idrokni faollashtirish, kinestetik faoliyatni kuchaytirish, semantik bog'lanishlarni mustahkamlash hamda kompensator mexanizmlarni ishga solishga yo'naltirilgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Mazkur modelning amaliy samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali empirik jihatdan tasdiqlandi.

Birinchidan, vizual idrokni faollashtirish o'quvchilarning yozma materialni idrok etish, tushunish va qayta ishlab chiqish jarayonini optimallashtirdi. Vizual materiallar, grafik modellar, piktogrammalar va semantik xaritalardan foydalanish o'quvchilarda so'z va tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni mustahkamlab, yozma nutqning mazmuniy boyishini ta'minladi.

Ikkinchidan, kinestetik faoliyatni kuchaytirish yozma nutqni o'zlashtirish jarayonida qo'l harakati, predmetli faoliyat va harakatli mashqlarni integratsiyalash orqali amalga oshirildi. Bu yondashuv o'quvchilarning idrok, xotira va tafakkur jarayonlarini faollashtirib, yozma ko'nikmalarni mustahkam shakllantirishga xizmat qildi.

Uchinchidan, semantik bog'lanishlarni mustahkamlash yozma nutqning strukturaviy yaxlitligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Maxsus tuzilgan semantik mashqlar, kontekstual topshiriqlar va mantiqiy ketma-ketlik asosida tashkil etilgan yozma ishlar o'quvchilarda fikrning izchilligi va mazmuniy yaxlitligini shakllantirdi.

To'rtinchidan, kompensator mexanizmlarni ishga solish kar bolalarning saqlanib qolgan analizatorlari – ko'rish, sezgi va harakat analizatorlari orqali nutq rivojlanishini kompensatsiya qilishga imkon berdi. Ushbu yondashuv L.S. Vygotskiyning nuqsonli rivojlanishda kompensatsiya mexanizmlari haqidagi nazariyasiga to'liq mos keladi va uning amaliy tasdig'i sifatida namoyon bo'ldi.

Shu tariqa, ishlab chiqilgan didaktik model va pedagogik texnologiya kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishda ilmiy asoslangan, tizimli va yuqori samarador yondashuv sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA (CONCLUSION)

O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari, tajriba-sinov natijalari hamda ularning tahlili asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

Kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayoni maxsus pedagogik sharoitlar, moslashtirilgan didaktik model va innovatsion pedagogik texnologiyalarni talab etadi. An'anaviy metodik yondashuvlar bu toifadagi o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini yetarli darajada qamrab olmaydi.

Multimodal ta'lim, vizual-kinestetik metodlar va differensial yondashuv asosida ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya kar bolalar yozma nutqining leksik, grammatik va kommunikativ komponentlarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari ishlab chiqilgan didaktik modelning yuqori samaradorligini ko'rsatib, yozma nutq kompetensiyalarining barcha tarkibiy qismlari bo'yicha barqaror ijobiy o'sishni ta'minlaganini ilmiy jihatdan tasdiqladi.

Taklif etilgan didaktik model va pedagogik texnologiya maxsus ta'lim muassasalari amaliyotiga joriy etish, o'quv dasturlarini takomillashtirish hamda o'qituvchilar malakasini oshirish tizimida keng qo'llash uchun tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. Defektologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1989. – 356 b.
2. Levina R.E. Maxsus pedagogika asoslari. – Moskva: Prosveshcheniye, 1998. – 412 b.
3. Malofeev N.N. Maxsus ta'lim konsepsiyasi. – Moskva: Nauka, 2010. – 289 b.
4. Nusratullayeva M.M. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan, 2021. – 368 b.
5. M.X.Yunusov. "Eshitish idrokini rivojlantirish". O'quv qo'llama. - Toshkent: "DIMAL" nashriyoti, 2024 yil. – 98 b.
6. UNESCO. Inclusive Education Guidelines. – Paris, 2020. – 112 p.

